

KNUD FERLOV

HANS VENNER OG HANS KORRESPONDENTER

AF

KNUD BØGH

Da den firetyveårige magister Knud Ferlov i 1906 kom til Firenze, havde han en anbefaling til et medlem af *Società Leonardo da Vinci*, et af Firences lærde selskaber, hvor akademikere og skønånder mødte hinanden i forgyldte sale, sad i store læderbetrukne stole og sagde hinanden komplimenter. For at få adressen gik han ind på caféen Giubbe rosse, hvor værten til hans forbavselse svarede: De kommer her om et øjeblik. En flok unge mennesker kom straks efter. Da værten havde sagt nogle ord til dem, gik en af dem over til Ferlovs bord. Han var af høj vækst, med et hoved som Beethoven eller Danton, håret i vild uorden, og foreslog Ferlov at sætte sig over ved deres bord. Det var Giovanni Papini (1881-1956), som dengang redigerede *Leonardo* (1903-07), et avantgardist-tidsskrift, hvori det unge Firenze løb storm mod tidens traditionelle akademiske kultur og som netop var antitesen til det lærde selskab, den unge dansker havde søgt. Da misforståelsen blev opklaret udbrød Papini: De er som en mand, der søger et offentligt wc, men ved en fejltagelse åbner porten til Paradis. ¹⁾

Foroven: På hotellet i Firenze overfor domkirken. Amatørfoto 1906.

I stedet for at møde den officielle videnskab var Ferlov havnet i Firenzes Sturm und Drang, hvor som man ser selvfølelsen var stor og sproget ikke sart. De store italienske digtere og kunstnere kommer fra Toscana, men Firenze er endnu mere kritikkens by. De florentinske litteratur- og samfundskritikere nærer en aristokratisk foragt for alt det, der ikke kan leve op til Toscanas præstationer i kunst og poesi. Det florentinske teaterpublikum er kendt for sin ubarmhertighed; det øvrige Italien lever i en vis respekt og skræk for, hvad man nu vil finde på at sige i Toscana. Dette gjaldt ikke mindst i årene op mod den første verdenskrig, da Papini og hans ven Giuseppe Prezzolini havde deres rige og stormende forår. Deres næste tidsskrift *La Voce* (1908-14) var med til at skabe det moderne Italien. Her introducerede man Europas nye tænkere og digtere i Italien: Bergson, Sorel, Péguy og mange andre. Prezzolini havde en akrobatisk evne til at få de mest modstridende tendenser til at ytre sig, og man har senere sagt, at hans tidsskrift blev kilde både til fascisme og antifascisme. Både Einaudi, Croce og Salvemini var medarbejdere, og i 1914 skrev den unge Mussolini til redaktøren: „Jeg er ikke i ringe grad blevet skabt og genskabt, først gennem *Leonardo* og derpå gennem *La Voce*, og jeg er derfor din skyldner i mange henseender“. Det hed „Stemmen“ for at fremhæve, at man ville vækkelse, appel. Det kom længe ugentlig, og når man i dag blader i det gamle tidsskrift, mærker man endnu iveren, det hastige åndedræt, „en stormgangsjubel gennem unge sjæle“, som J. P. Jacobsen sagde om det gennembrud, han oplevede.

Skæbnen havde ført Knud Ferlov ind i denne kreds, de anerkendte ham som deres. Havde han ved Københavns Universitet erhvervet kundskaber og metode, lærte de ham kunsten at leve og at kæmpe for ideer. Her var man ikke bange for at være bølet (*maleducato*), Papini var et stort stykke af en terrorist. I 20. afsnit af *Un uomo finito* (1912), en selvbiografi i højspændt romantisk stil, beskrev han sig selv som geni- og jeg-dyrker, hans kald var at ryste og sønderknuse sine medmennesker; han så sig som dyretæmmer over for menageriets sløve og søvnige dyr, pirkede og stak dem med de grusomste sarkasmer, greb de selvtilfredse „i brystet og knaldede dem op mod muren for at der af vreden og skammen over den brutale opvågning skulle fremgå et udbrud af energi“. Sådan var han også i vennekredsen, men de accepterede ham som han var. „Han var ironisk, spotsk, ofte aggressiv, som han altid var mod sine venner, og overlod til dem selv at tyde det hjerte, der lå bag ved ordene“, skrev Ferlov ved hans død i 1956. Han blev Papinis danske oversætter, oversatte så at sige hans værker i omvendt rækkefølge, de sidste først: det store omvendelsesskrift *Kristi Livs Historie* (1923), selvbiografien *En*

Rom 1956.

færdig Mand (1924), *Den blinde Lods* (1925), en samling myter og livsbilleder fra digterens tidlige år, og endelig *Gog* (1932), en række tidsbetragtninger. Disse omfattende fordanskninger er gjort i en fast og prægnant stil, der har held til at afdæmpe og dermed forbedre Papinis noget retoriske diktion. Det fremgår af Papinis breve, hvor glad han var for sin danske oversætter og ven. Men sin natur tro havde han lettere ved at spotte. En dag sagde han til Ferlov, at han sad dér som en iagttager med sammenknebne læber og lignede Henrik Ibsen, men uden Ibsens geni (*senza il genio*). Bogen *Le pazzie del poeta* (Poetens galskaber, 1950) dedicerede han til sin gamle ven: *Al mio vecchio amico Ferlov, che non é poeta, ma pazzo si.*

Brugte Papini den store hammer, når han med vældigt postyr overfaldt sine samtidige, var hans medkæmper Giuseppe Prezzolini (f. 1882), re-

daktøren af *La Voce*, den urbane polemiker, der med en Voltaires elegance førte skarpere våben. Også han blev Ferlovs ven, og rundt om i sine breve og bøger har han givet skitser til et Ferlov-portræt, har strejft hans „melancolia nordica“ og sammenlignet ham med prins Hamlet. Sin store bog om Machiavelli sendte han Ferlov med følgende dedikation: Hvis De var kommet til Firenze i 1504 i stedet for i 1904, var De blevet Machiavellis ven: „A K. Ferlov, che sarebbe stato amico di Machiavelli se invece di venire a Firenze nel 1904 fosse venuto nel 1504“.

En anden gang vendte han tilbage til de shakespearske figurer og sammenlignede vennen fra Norden med en bestemt type hos den engelske digter, de melankolske skeptikere²⁾: „Han har en dråbe af den humor (una goccia di quell'humour) som findes hos Shakespeares personer“, malurtdråben – og hermed tænker han vel på de trofaste, der fulgte kong Lear på heden eller på den skarpe og vemodige Jacques i *Som man behager*, han der bad om et fribrev stort som vinden til at blæse på hvem jeg vil; så skal tilgavns jeg rense den lede verdens pestbefængte krop.

Den første verdenskrig spredte vennekredsen, og de tabte en tid hinanden af syne. Ferlov måtte tilbage til Danmark, men i 1915 lykkedes det ham over Norge og England at komme til Frankrig og senere til Italien. I et brev fra Prezzolini, dateret 24.11.1915 ses, at forbindelsen igen er sluttet: „Kære Ferlov, De er stået op fra de døde. Jeg skrev til Dem flere gange, da den store krig brød ud, og vi tænkte, da vi intet svar fik, at den stakkels lille danske gråspurv var død af hjertesorg over de tyske sejre. De ved således ikke med hvor stor glæde jeg hjemme fandt Deres brev“. I 1920 var Ferlov igen i Firenze og genså gamle venner.

Hans tilstedeværelse har sat et morsomt spor i et værk, som Prezzolini udsendte i 1923. *La coltura italiana* er en oversigt over italiensk åndsliv i første fjerdedel af det 20. århundrede, en beskrivelse af landets bogverden, skole, universitet, forlag, tidsskrifter, journalistik, teater, film, religiøse bevægelser, generationerne over for hinanden. Det er en første skitse til periodens karakteristik; som sådan er den bundet til sin tid, men sammenholder man den med det, der i dag skrives om den periode, finder man bogens domme forbavsende gyldige den dag i dag. Den er formet som 25 breve skrevet til Prezzolini af en udlænding, „fra Norden, og lad os sætte, som hypotese, en dansk . . . som har været i Italien før krigen og har interesseret sig for vor litteratur og samfundsliv, har vundet en hjertelig fortrolighed med den gruppe som i hin tid fortrinsvis samledes om tidsskriftet *La Voce*. Efter at være vendt tilbage til Italien 1920–21 fornyer denne udlænding venskaber, orienterer sig om indtrådte ændringer, rejser rundt omkring i landet, og imedens skriver han til en ven for at

give ham besked om fælles venner, mål og problemer, der optager ham“. Hvert brev begynder med „Caro amico“ og fortæller så om, hvordan de italienske forhold tager sig ud for en fremmed, f. eks. hvordan det er ulige lettere at være digter i Norden, i et sprog der ikke er så gennearbejdet og perfekt som det italienske. For en italiener er det vanskeligere at blive virkeligt skabende kunstner, fordi han fødes med øret fuldt af melodier. Ferlovs forfatterskab er naturligvis en fiktion, Prezzolini har blot talt med hans stemme og benyttet sin danske ven i den klassiske genre (*Lettres persanes*) med en fiktiv rejsende, en *espion* der aflægger beretning. Om der „hist og her kan være frugt af fælles samtaler, siger Knud Ferlov, står mig ikke klart, men i alt er bogen *kun* hans“. I et brev fra 1929 til Ferlov omtaler Prezzolini bogen som „en erindring om de tider, da Le Giubbe rosse gav husly for vore samtaler om den italienske ånd“.

Disse samtaler fortsætter den dag i dag, de to venner (der nu er de sidste af den gamle kreds) mødes stadig og udveksler breve. Blader man i de breve, som Ferlov har modtaget fra Prezzolini, ses hvordan denne er forbleven den samme rationelle og klare ånd, der ikke kan acceptere den ferlovske pessimisme og grummere syn på mennesket. Den 1. april 1964 skriver han således: „Kære ven, Deres næstsidste brev var fuldt af dårlige kristne tanker: De havde ikke opsøgt de store ulykker (le grosse disgrazie) . . . Hvilke ideer! Synes De ikke det kan være nok med dem, vi er nødsaget til at finde os i, skulle det også være nødvendigt at ønske sig dem, der var værre? Og nu viser Deres sidste brev Dem i det samme humør. De er ikke længere den, der engang i Carmignano med glasset i hånd sagde: Jeg er en satyr! De ved, at jeg synes bedre om *denne* Ferlov end om den anden . . . Det som De siger om samhu (unione) blandt mennesker, at den kun består i det fælles had, er desværre næsten altid sandt. Men på bunden tror jeg ikke, det har været sådan mellem os to . . .“

II

Året 1906 fik også på anden måde betydning for Ferlov, for fra det år fik han tilknytning til Bregentved og dermed kontakt med adelige kredse, noget der sjældent times en litterat. Da Bregentveds besidder, grev Frederik Moltke, ønskede at forbedre sin franske sprogfærdighed, havde fru Mette Gauguin henledt hans opmærksomhed på den unge fransk-magister, der netop i 1905 havde taget sin konferens hos Kr. Nyrop. Ferlov vandt hurtigt den gamle greve for sig, blev betragtet som ven af huset og havde et par værelser til disposition på slottet. Han kom her regelmæssigt indtil han under den første verdenskrig rejste til Frankrig og derefter var mere

Kroket med Helge Rode i Hornbæk. Amatørfoto 1907.

ude end hjemme. Men forbindelsen med Bregentved blev bevaret indtil grevens død i 1936.

Her var en anden verden end den han havde mødt blandt Firenzes revolutionære ånder. Livet på Bregentved var som ved et lille hof, gæstfrit, patriarkalsk og i fornem stil. Gæster blev hentet i lukket vogn på Haslev station, og folk på vejen lettede på hatten, når grevens vogn passerede. Der var 18 tjenende ånder til disposition: jomfruer, tjenere og piger, de sidste med hvide hætter og blå bånd. Der var rideheste, og på et fotografi ses Ferlov højt til hest i Bregentved avlsgård; tilmed blev han regnet for en ganske god rytter, hvad man ikke venter hos en bogens mand. Bymennesket i ham nød livet på landet, men i breve til vennerne i Italien beskrev han, hvordan han her i sit „castello amletico“ forsømte sine studier for at ligge i engen og indånde duften fra høet.³⁾ Han længtes bort fra herligheden og sukede efter brev: hvorfor har I alle forladt mig (Perché mi avete tutti abbandonato). Men på Bregentved mødte han det vegetative liv og lærte noget som ikke fandtes på Firenzes gader. Her blev han ven med overførster L. A. Hauch, skovenes værner og elsker, her var der tid til at „kigge på stjernerne og se og lære af planterne“. Louis Bobé kom også på Bregentved. Mens han var den charmerende fortæller af anekdoter, har Ferlov som den skarpe debattør formentlig allerede dengang haft sin styrke i diskussionen, en kunst der råder suverænt i Tos-

I Bregentveds avlsgård. Amatorfoto 1915.

cana. Der var unægtelig lang vej fra en Papinis sataniske negativitet til den guldalder-kristendom, der herskede på den stille herregård, hvor der søndag morgen blev læst en prædiken af Mynster.

En dag gik det også galt. Unge Ferlov havde udtalt sig respektløst om biskop Martensen og måske „knaldet ham op mod muren“. Greven blev vred, så vred, at han ytrede noget om, at „sådan en dreng“ ikke skulle udtale sig på den måde om Sjællands bisp. Ferlov blev også vred: når fri diskussion ikke var tilladt – og marcherede ud af stuen. Da han bagefter sad oppe på sit værelse, regnede han med, at hans tid på Bregentved nu var forbi. Men næste dag gik grev Moltke op til ham og bad om forladelse. Da Ferlov fortalte den lille episode, sluttede han: Ja, det var dengang jeg var hofnar på Bregentved.

Også ved andre „hoffer“ har Ferlov haft held til at være enfant terrible. Ved en modtagelse i Rom blev han kaldt hen til Frederik IX, der drillende sagde til ham: De er republikaner, ikke sandt, Ferlov? – Nej, Deres Majestæt, jeg er anarkist, og ville helst sprænge det hele i luften. Også ved det parlamentariske hof har han yndet at sige det rette ord på det forkerte sted. Da finansministeriet i sin tid havde afslået universitetets anmodning om en pension til Ferlov og i stedet anbefalet ham at købe en livrente, gik Ferlov op til Thorkil Kristensen (som han med urette antog for at være en inflationsminister) og sagde: Hr. minister! Tror De jeg

er idiot? Nej, så længe der ved alle statens kasser kun sidder falskmøntnere, køber jeg mig, fanden gale mig, ikke nogen livrente.

I 1917 vakte Ferlov skandale i den litterære verden. Da Georg Brandes havde udsendt sit store værk om Voltaire, blev det fra venligsindet side fremhævet, at det var forfattet på blot ni måneder. I en dobbeltartikel i *Ugens Tilskuer* 15. marts og 1. april 1917 blev det anmeldt af Ferlov, der citat efter citat viste, hvordan passager – og fejl – fra Sainte-Beuve og andre franskmænd er gået uforarbejdede over i Brandes' bog: „Hvordan man skriver 1000 Sider på ni Maaneder“ kalder anmelderen sin første artikel, hvor han fremstiller sig selv som en naiv ung mand, der for at lære af den beundrede mester fordyber sig i enkelte afsnit af bogen og derved kommer til det for ham uventede resultat, at bogen er fuld af plagiater. Artiklen er meget høflig i formen, men den er gjort med alt det salt og peber, der findes i huset.

Artiklen satte København på den anden ende, og dens forfatter blev strengt skammet ud af den store kritikeres venner. Brandes gik i sit svar ikke ind på det faktiske, men nøjedes med at svare i bred almindelighed og i elegante vendinger, at han måtte gøre en ydmygende bekendelse: Jeg modtager ikke åbenbaringer – et udtryk der nu hører til sprogets bevingede ord, som det kan ses i sidste udgave af Vogel-Jørgensens bog.

III

Da Europas skæbnetime slog i 1914, stillede Ferlov til forsvar for den latinske kultur i Europa. Sammen med de unge løver fra *La Voce* var han mer og mer gået ind for de nationale og konservative bevægelser i Italien og Frankrig. Da Harald Nielsen 1910-20 udsendte sit tidsskrift *Ugens Tilskuer*, var Ferlov med de første år og har måske tænkt sig, at her var muligheden for at skabe et dansk *La Voce*. Som Prezzolini og Papini gjorde oprør mod positivismen og den officielle universitetsvidenskab, var *Ugens Tilskuer* en protest mod Brandesianismen, både i bøgernes verden og i det politiske liv. Gennem skribenter som L. V. Birck, Østrup, Johan Wøller, Vilh. la Cour, Erik Møller, Læssøe Müller, Carl Gad, Helge Rode og Carl Roos bragte Harald Niensens tidsskrift mange nye impulser og selvstændige domme, der gik på tværs af de gængse. Ferlov bidrog med indgående og omfattende artikler om den generation af franske forfattere, der kom efter dem, Georg Brandes havde slået til lyd for. Den også herhjemme forfødte Anatole France blev genstand for hans knusende dom (*Ugens Tilskuer* 22.12.1911); derimod beskrev han de katolske ideologer med kritisk tilslutning: Maurras, Péguy, Barrès. Forkastede han en Anatole France's intellektualisme og tilskuermentalitet,

sluttede han sig i stedet til dem, der søgte mod de religiøse lag i personligheden. Inden Charles Péguy faldt i Marne-slaget og dermed blev en legendarisk skikkelse, havde Ferlov i 1912 skrevet om ham og fremstillet hans opposition mod Sorbonnes videnskab, „intellektualismens fladsyn“ og hans kamp for en nationalreligiøs rejsning. Omfattede Harald Nielsens nationale patos Danmark og Norden, gjaldt Ferlovs sympatier den romanske verden. Da Frankrig ved Verdun kæmpede for sin eksistens, blev hans engagement endnu dybere. Den serie *Betragtninger og Indtryk fra Frankrig*, som han skrev i 1916, er ikke reportage om facts, men handler om nationale og religiøse ideer i krigens Frankrig. De er ikke skrevet af en tilskuer au-dessus de la mêlée, men af en der med hamrende hjerte gik ind for Frankrigs sag.

Men Ferlov nøjedes ikke med at læse bøgerne, han opsøgte deres forfattere. I Paris kom han i den lille skare, der mødtes i kontoret til *Les Cahiers de la quinzaine*. Her havde man lanceret Romain Rollands store succes *Jean-Christophe*, og da Péguy spurgte den fremmede fra Danmark, hvad han syntes om denne roman, lød svaret: „C'est une marche héroïque jouée avec un seul doigt“. Som tak for svaret gav Péguy ham sin digtsamling *Les Saints innocents* med dedikation. Også andre af tidens digtere har Ferlov oplevet i nærbillede: Paul Bourget duftede af parfume, så man kunne lugte hans håndtryk resten af dagen, *Action française's* stifter Charles Maurras var døv på den måde, at han ikke kunne høre gennem øret, man måtte tale ind i hans næse. En dag skrædede Jacques Bainville over boulevarden og spurgte: hvorfor vil Danmark ikke have mer af Sønderjylland? Ferlovs modspørgsmål: Tror De, at Tyskland altid vil være svagt? fik ham til at skrive artiklen: „Conseil au petit Danemark“. Da Ferlov engang besøgte Maurice Barrès, sprang dennes store hunde opad gæsten og lagde deres poter på hans skuldre. Også med denne beundrede forfatter promenerede han på boulevarden, men Barrès „behandlede mig som om jeg var hans spadserestok“.

Det var ikke blot disse barske ånder, der blev hans mestre. Den blide Henri Bergson blev de års dybeste oplevelse. Han var en vækker mer end en lærer, skrev Ferlov (*Ugens Tilskuer* 21.7.1911), man kunne komme „eksalteret og fortunlet“ ud fra Bergsons forelæsninger: „Man føler det som var man blevet holdt fast af en kraft, der ikke vil slippe, og slynget af sted, stærkere og stærkere, i stadig vildere fart. Man synes at have set verden overjordisk klar“. Men Ferlov blev ikke stående ved en æstetisk stemning som denne. I de følgende år oversatte han først den lille nøgle til filosofiens tankeverden *Intuition og Verdensanskuelse* (1914) og derpå hovedværket *Den skabende Udvikling* (1915). Den opstemte oplevelse blev

omsat til et solidt og krævende arbejde. Bergson, der kendte Ferlov fra deres samtaler, satte ham på sin side meget højt og sagde engang til en anden franskmand: „Ferlov est un homme extrêmement intelligent et dans son pays la personne qui a le mieux compris ma philosophie“.

Under krigen blev Ferlov Paris-korrespondent for dagbladene *Tidens Tegn* og *København*. Som journalist og fordi man i Paris vidste, han var fortaler for Frankrigs sag i Norden, gav man ham mulighed for at følge begivenhederne på nært hold, han kunne bl. a. under kampene besøge Verdun. I hans stue hænger den dag i dag Henrik Lunds håndtegning af maréchal Pétain, organisatoren af Verduns forsvar. I de år var Ferlov mest i Paris, men rejste undertiden til Italien, hvor han genoptog de gamle venskaber som krigen havde afbrudt. Også den franske provins lærte han at kende gennem længere ophold. I 1924 udsendte han *Stendhals Italien, Henri Beyle's Skildringer af Italiens Folk og Karakter*, en oversættelse med en stor indledning om denne forfatters liv og karakter. I 1927-28 var han i Beyles fødeby Grenoble og forberedte på biblioteket sin Pascal-oversættelse, 1930-32 faldt ophold i Paris, Savoyen og særlig i Le Havre, hvor den dengang uberømte Sartre underviste på gymnasiet og var en kendt skikkelse på byens bordeller, hvor han kom for at lære „livet“ at kende, som „un spia del mondo“. De to boede på hvert sit hotel, men da hotellernes navne var meget lig hinanden, opstod der mange forvekslinger med post, hvorved de lærte hinanden at kende og under diskussion i Le Havres natlige gader fulgte hinanden hjem. Sartre interesserede sig ikke dengang for Kierkegaard, det lykkedes ikke Ferlov – trods forsøg derpå – at få ham ind på dette emne.

Fra 1937 til 1952 var Ferlov dansk lektor ved Roms universitet, hvor han gav det nyoprettede lektorat prestige og bl. a. formåede to af sine italienske elever, Marcella Rinaldi og Alda Manghi, til at oversætte alle Andersens eventyr til italiensk. De kom i 1954 som en bog på næsten 800 sider, med hans forord, oversat som de var under hans auspicier.

En sammenfatning af Ferlovs syn på de to nationer, der var blevet hans fædrelande, får man i de to bøger, han skrev til Haases Haandbøger, *Frankrig* (1931) og *Italien* (1934). De er opbygget på modsat vis. Da Italien som nationalstat er et ungt land, mere et land i bevægelse end en færdig helhed, egner det sig for en fremstilling efter historiske perioder og enkelte provinser. Da Frankrigs enhed går langt tilbage i tiden og gennem århundreder har ligget fast i sin struktur, gives det bedst ved særskilte kapitler om statsform, retspleje, skole, kirke, økonomi o.s.v., altså i vertikale snit. Forfatteren er ingenlunde upartisk, han føler sig i den grad som borger i landet, at han åbent tager parti for de konserva-

tive og kirkelige anskuelser. „Men når det således hænder ham“, skrev en anden Frankrigskender, Andreas Blinkenberg, „at han går bort fra den rent neutrale redegørelse, sker det så åbenlyst, at ingen vil formene ham retten dertil, det er i det højeste at betragte som hans fortrins fejl. Fortrinene er det liv, den skarphed og klarhed, hvormed franske nutidsproblemer er taget under debat. Han angriber problemerne skiftevis som journalist og som forsker, som udlænding og som indfødt; det giver hans skildringer både afveksling og kraft, og han når i kapitlet om folkekarakter og livssyn at give et ypperligt billede af franskmændene“. ⁴⁾

Var artiklerne i *Ugens Tilskuer* ofte tunge, præcise i sproget, så de mange facetter gjorde tilegnelsen vanskelig, er stilen i de to håndbøger blevet fast og præcis. De indeholder påfaldende lidt om kunst, forbavsende, når man overvejer hvordan Italiens mange malende og formende genier drog hele den germanske og nordiske verden til sig gennem tiderne. Forfatterens gode ven Vilhelm Wanscher oplevede på talrige rejser Italiens byer og kunst som plastik, farve og form, men for Ferlov er det centrale nutid, samfundsliv, dagligliv, politik, livssyn, mennesker. Som sand italiener blæser han på fortids storhed og foragter i sit hjerte arkæologi og kunst. Han der har kendt mange store kunstnere personligt, betragter vist inderst inde deres værker som elskelige barnestreger. For ham er det et andet sted slaget skal stå: i debat om livsanskuelser, ideer, religion. Derfor er hans mænd de store søgende ånder, en Pascal, en Kierkegaard.

IV

I dag tager vi det som en selvfølge, at Søren Kierkegaard er kendt over hele jorden og oversat til de fleste sprog. Men uden for Tyskland er hans berømmelse af ny dato, og i den romanske verden var han længe en ukendt. Dog nåede hans navn og et enkelt skrift så tidligt som i 1907 til Italien, da Papinis nævnte tidsskrift *Leonardo* publicerede en oversættelse af Den ulykkeligste: *Il piu infelice*. Oversætteren var Knud Ferlov, og nogle få år efter, 1910 i Lanciano, udsendte han en selvstændig bog: *In vino veritas con l'aggiunta del Piu infelice e Diapsalmata. Traduzione dall'originale danese e introduzione di Knud Ferlov*. Den kom som et bind i Papinis serie *Cultura dell'Anima* og er et smukt tryk i tidens stil, rød titel i en tung cirkelformet guirlande af frugter og blade, som det sømmer sig for et af de første romanske Søren Kierkegaard-tryk, en af eksistentialismens inkunabler.

Ferlov var allerede dengang så kyndig i italiensk, at han selv oversatte, men bad dog en italiener om at gennemgå korrekturarkene med sig.

Det blev en tredje af vennerne fra *La Voce*-kredsen i Firenze, Ardengo Soffici (1879-1964), digter, maler, futurist og senere medlem af Accademia d'Italia. I sine erindrings bind *Fine di un mondo* (1955) fortæller han i 8. afsnit om samværet med ungdomsvennen fra Danmark, om hvordan de dagen igennem sad sammen og læste korrektur og fandt frem til de rette italienske ord for Kierkegaards tanker. Når dagens arbejde var endt, drog de sammen ud på landet, til de nære høje ved Carmignano, hvor vinen er bedre end Chiantis. Vinkælderen mindede dem om et tempel, i lange, duftende, underjordiske kældre lå tønderne til begge sider med deres majolikaskilte, som angav årgang og kvalitet. Den fede vinbonde skred foran dem med sin hævert og lod vin fra tonden strømme ud i glasset, hvorpå han som en offerpræst bød drikken frem. Man gik fra tønde til tønde: var den første ottimo, den næste blev dog bedre, og den tredje overgik den anden, formidabile osv.

Så steg de nedad bjerget i en af Toscanas underskønne efterårssolnedgange, lidt usikre på benene, men vejen der snoede sig nedad var som en via trionfale mod den synkende dal, hvor bjergenes rande tegnede sig mod aftenlyset. De talte om Platon, Nietzsche og Kierkegaard; og verden, den synlige og den usynlige, var som en flydende strøm af ulegemlige billeder. Da de kom ned til Firenze, udsatte de den videre korrekturlæsning. *In vino veritas* hed bogen.

Her er vi altså ved en af de stier, der senere blev en bred landevej i europæisk tænkning, Kierkegaards via trionfale. I den latinske verden blev hans pionér Knud Ferlov. Det blev ham beskåret ikke alene at opleve *sit* møde med Bacchus, men også at blive den første, der bragte Søren Kierkegaard syd for Alperne. Æren ønsker han at dele med Papini, der var en utrættelig læser af Kierkegaard. Ferlov har udtrykt sin taknemmelighed over for Papini ved hans død: „Da jeg kun var 24 år gammel, fik han mig – takket være min uvidenheds mod – til at oversætte *In vino veritas* til italiensk. Den begejstring som denne oversættelse vakte i en vis snæver kreds (man sagde, den var en „åbenbaring“) blev for en del bestemmende for mit liv, for det gjorde, at jeg blev lænket til denne oversættelsesvirksomhed, som har været en af mit livs største tilfredsstillelser – omend forbundet med bitre kvaler. Jeg forstod da – på et tidspunkt, hvor ingen hverken i Italien eller Frankrig kendte Kierkegaard, og alle vore hjemlige autoriteter erklærede, at i disse lande ville han aldrig blive forstået – at Kierkegaard netop dér ville få sine mest forstående læsere“.⁵⁾

Arbejdet med Kierkegaard tog Ferlov senere op i Frankrig, hvor han sammen med Jean Gateau har oversat følgende, der alle udkom i Paris hos Gallimard: *Traité du désespoir. La Maladie mortelle*. (1932) [indtil 1967

var denne bog solgt i 60.000 eksemplarer], *Le Concept de l'angoisse* (1935), *Riens philosophiques* (1937) og *Journal. Extraits* (1941-61), den sidste i fem bind på sammenlagt 1993 sider. Efterhånden som værket skred frem, ønskede filosofen Jean Wahl at skrive forord til oversættelserne. Wahl kendte kun Kierkegaard gennem tyske oversættelser. Ferlov sagde nej, idet han lod den store mand vide: De kan jo hverken læse dansk eller skrive fransk. Nu forbereder Knud Ferlov to nye oversættelser, af „Dømmer selv“ og „Til Selvprøvelse“. Denegang er det til italiensk, og de kommer på Laterzas forlag i Bari. Da hans første Kierkegaard-oversættelse blev trykt 1907 i Papinis tidsskrift, spænder de således over ikke mindre end 60 år. Hans træ står stadig grønt og skyder nye blade.

Da Ferlov gennem sine oversættelser er medansvarlig for eksistentialismen, var det naturligt en dag at spørge ham, hvordan han så på denne åndsretning. Da jeg stillede spørgsmålet havde jeg egentlig sagt farvel, stod i elevatoren, og mens den dalede rungede hans svar ned i skakten: Sartres filosofi er en existencialisme dans la merde, men jeg stræber efter un existencialisme en Dieu. – Og en anden gang: Selv om man ikke tør håbe, tør tro, der er noget at trakte efter, springer håbet dog foran os på vejen. Selvfølgelig er der et liv efter døden; døden er meningen med livet, den ser man frem til, når man er gammel. Jeg glæder mig til at Vorherre strækker armen ned, hiver mig op i kraven og sætter mig på plads. – Men man kunne jo også havne på et lidt for hedt sted, indskød jeg. – Naturligvis er der et helvede. Men jeg tror, at kardinal Mercier havde ret, da han sagde: Helvede findes, men ingen kommer der.

Ferlovs anden store kærlighed er Pascal, „en af den menneskelige tanke mægtigste og mest virile elskere“ kalder han ham. Hans oversættelse *Pascals Tanker om den kristne Religions Sandhed* kom første gang i 1928, anden gang i omstøbt form i 1958. „Troen er en urolig ting, den er ikke bare skabt til fred“, skrev han i forbindelse med Pascal. Det var sikkert Pascal, der gjorde det umuligt for ham at akceptere Modernismen inden for den katolske kirke. Ungdomsvennen Prezzolini skrev en stor bog om denne bevægelse, som han kaldte „den røde katolicisme“. For Ferlov kan troen under ingen omstændighed gå på akkord med videnskaben, og i en afhandling *Modernisme og Pragmatisme (Ugens Tilskuer 5.5.1911)* tager han afstand fra al videnskabelig kristendom og henviser til de ord, Pascal – i sin *nuit de feu* – havde skrevet på den seddel, han bar indsyet i sin klædning: „Abrahams Gud, Isaks Gud, Jakobs Gud. Ikke Filosofernes og de lærdes“. For hvad var selv Pascals tankestyrke mod den hjertets visdom, der bragte ham i sikker havn, den der står præget i hans dødsmaskes sejrtræk?

Pascal er sikkert den ånd, der mest har nærret den ferlovske menneskeforagt og idealisme. Ligesom han beundrer de små chock, der var nerven i Papinis konversation, elsker han på det højere plan de geniale chock, der er gemt i Pascals tankeverden; og i breve til sin hedenske ven Prezzolini forherligede han i Pascals ånd lidelsen og den strenge Kristus. Vennen besvarede udfordringen med en kort karakteristik af Ferlovs religiøse tankeverden (brev dat. 11.7.1963): „Deres kristendom ved jeg ikke, hvad er: kærlighed (*carità*) er den visselig ikke. Den forekommer mig at være en mørk dialog med en gud, som man ikke ved om er en gud eller en djævel (*Mi pare un dialogo oscuro con un dio che non si sa se sia un dio o un diavolo. Cordiali saluti dal suo aff. Pr.*)“.

V

Den nylig afdøde prælat don Giuseppe de Luca, medarbejder ved *Osservatore romano* og altid modstander af Modernismen inden for kirken, har engang sammenlignet Knud Ferlov med den skriftkloge i Marcus XII,34, han der har forstået det største af alle bud og er *Non longe a regno Dei*: „Han kredser omkring det og inden for det (*intorno e dentro*), som sin Kierkegaard, uden at blive dets borger. . . . Det lyder utroligt, men er sandt, tilføjer Giuseppe de Luca, i 1922 fra maj til oktober levede han på klosteret Montecassino, hvor han var for så småt at blive munk“.⁶)

Men hvad sagde de gamle venner fra Firenze og Paris til denne mulighed? Deres uro fandt udtryk i to breve. Giuseppe Prezzolini sendte en saglig advarsel til ham på Montecassino, dateret 24.7.1922: „Jeg håber, at troen ikke kommer til Dem, og at De ikke skal fordømmes (si *abbruttirà*) ligesom Papini med hans katolske degnelader (*sagrestanerie cattoliche*). Det er allerede meget, at De der er en intelligent person, kan finde sand interesse i en død filosofi som thomismen“. Da Ferlov i 1926 var hos benediktinerne i Subiaco, var det Prezzolinis hustru, Dolores, der med uforlignelig toskansk kynisme skrev til vennen fra Paris, dat. 3.2.1926: „Min kære lillebror (*Mio caro fratellino*), jeg har fået Deres brev, hvor De beskrev det besøg, som abbed Coettesquet aflagde i Deres ydmyge bolig. Og fordi jeg vidste det ville glæde ham, har jeg straks fortalt det til Deres religiøse ven Roger [*Lévy*], som skærpede sine sorte øjne, der skinnede med et ironisk lys. Han er meget ængstelig for Deres frelse, dvs. han er ængstelig for at De skal ende i katolicismens afgrund, og spørger mig spændt: *Mais, est-ce qu'il aura vraiment du danger pour notre pauvre ami Ferlov? À nej, nej, forsikrer jeg ham med et fedt grin (colla piu grassa risata): Il boit et il mange avec les cardinaux et puis il crache le pain béni. Rassurez vous*“.

I en periode boede Ferlov i et eksklusivt pensionat i Rom, hvor også en kardinal og en biskop havde deres residens. Da Jørgen Bast engang var i Rom, fik han farten af denne kombination og skrev en artikel, han gav overskriften „Kardinalernes Middag“, hvor han placerede Ferlov som den tredje gejstlige ved bordet. For at skrive den artikel behøvede Bast ikke at vide, at kardinalen en dag sagde: Kommer De ikke snart over til os, Ferlov? Med sin lette hånd havde Bast strejft noget centralt.

Giovanni Papini lå sine sidste år blind og lammet, kun hjernen var usvækket. I 1956, da døden nærmede sig, besøgte Ferlov ham, og han har fortalt om, hvordan den syge endnu kunne bryde ud i en hjertelig latter, „respektløs som jeg genkendte den fra vor sorgløse ungdom. Med dette glade indtryk sagde jeg ham det sidste farvel. Men da jeg sad i spurvognen hjem til mit hotel, blev jeg alligevel overvældet af en stor sørgmodighed. For jeg tænkte: det øjeblik kan dog ikke være fjernt, da intet smil længere kan nå ham, da han vil være forladt af alt, ene med døden, og da alle hans nærmestes usigelige omsorg og kærlighed ikke kan nå frem til ham – men så, tænker jeg igen, så er der dog én, som *bliver*: den store guddommelige kærlighed, som vi, skønt begge pessimister over for mennesket, var enige om aldrig at slippe troen på: l'Amore che move il sole e le altre stelle“.⁷⁾

Disse ord ville have glædet don Giuseppe de Luca, prælaten i Vatikanet. Men se, om Ferlov ikke sprang ud af folden. Ti år efter hedder det i brev af 26.10.1966: „Jeg vil hellere dø som en god, gammel – måske noget hovmodig – hedning end som den gode røver på korset, omend den sidste blev den første kanoniserede helgen. Katolik bliver jeg aldrig, alt klynkeri er mig imod. Og jeg slår stådig løs på den officielle kirke. I forgårs blev jeg overrasket af et kært besøg af Viola Papini-Paszkowski. Vi talte naturligvis om religion. Og jeg kom til at sige, at jeg betragtede den nuværende pave som 'un politicante mitrato'. 'Men det er da ingen synd', sagde hun og faldt mig om halsen. De ved ikke, hvilken ren og yndig skælmsk pige Papinis Viola er . . .“ Og en anden gang: „Jeg er ikke for 'det store ja', jeg er for 'det store nej'. Negativiteten er vejen til det uendelige. Ja'et er kun sentimentalitet og ømskindethed“ (brev dat. 12.10.66). Min gravskrift, sagde han en dag, kunne være Vergils ord: Quaesivit caelo lucem ingemuitque reperta (Æneiden IV, 692): Han bad om det himmelske lys, og da han fik det, sukkede han.

Papini gik med fuld musik over til den katolske kirke, den han forinden havde smædet på tusind måder. Den kristendom man møder i det store omvendelsesskrift *Kristi Livs Historie*, er lige så intolerant som hans tidligere furiose hedenskab. Men til det sidste slog han sig i tøjret, f. eks. i *Il*

Diavolo (1953). For ham var der åbenbart ikke så langt mellem det store nej og det store ja. Wer immer strebend sich bemüht, har hans skriftefader måske tænkt om den utæmmelige. Ferlov har ofte smædet kirken, men aldrig den kristne tro; tværtimod har han levet i en livslang debat med den: „Vi talte naturligvis om religion“, som han skrev i brevet om Viola Papini. Det er protestantisk hovmod at ville tænke selv, sagde han til Tom Kristensen.⁸⁾ Men han har aldrig kunnet dy sig.

VI

I den værdifulde brevsamling som Knud Ferlov har skænket Det kongelige Bibliotek – og som er anledning til denne artikel – forekommer brevoverskrifter i mange varianter og tonarter. Dolores Prezzolini skrev gennem et livslangt venskab en række strålende breve til ham, og hun havde åbenbart lov til – eller tog sig den ret – at titulere ham med de ord, som hun fandt hans brev havde lagt op til. Hovedordet er *fratellino* (broderlil, lillebror): *Caro fratellino satanico*, *Caro fratellino poeta*, eller *fratellino smarrito* (vildfarne), *infedele* (utro, vantro), *birbone* (skurk). *Caro amico Ferlov, sottile e acuto come il profumo di resina* (subtil og skarp som harpiksens duft). *Addio, fratellino inquieto e sempre infelice* (urolige og altid ulykkelige lille broder). Kære væmmelige, kaldte Edith Rode ham. Eller der er de mere barske fra de maskuline venner, som Roger Lévy, den franske orientalist, der i stedet for Kære ven skriver: *Vieux sanglier* (gamle vildorne), *Vieux crocodile*.

Da ord og stemmeføring i et brev ofte er genklang af det man svarer på, tør man gætte på, at Ferlovs egne breve har spillet i mange farver. Skifterne i hans væsen møder man også på anden måde i de gamle venners ord. Således sad han en aften for mange år siden i Paris sammen med Medardo Rosso (1858-1928), den store impressionistiske billedhugger. Han så længe på Ferlovs ansigt i ildskæret fra ovnen og sagde tilsidst, at han gerne ville lave en portrætbuste af ham (hvad desværre aldrig blev realiseret). Den skulle bygges over en antitese, for: Dit ansigt er en blanding af en teologs og en bokseres hoved. Det har teologens finhed, og bokserens brutalitet. Harald Nielsen sagde engang til Ferlov, at han var en kamæleon. „Ja, svarede jeg, men der er forskel: kamæleonen siges at sprække, når den kommer ind på det brogede tæppe. Det gør jeg ikke. Jeg vover mig nemlig aldrig derind. Det brogede tæppe er for mig massen, skriget, al det vulgære . . . Der er i mig noget, der hverken er til at hugge eller stikke i. Jeg kan tage milieucts farve, men jeg giver mig i grunden aldrig hen til det“ (brev dat. 5.12.1966). Forpagter Bencard

I Skandinavisk Forening, Rom 1956.

på Bregentved sagde til ham: Ferlov, De har had, De har kærlighed, men De mangler hjerte. Deri havde han ret, tilføjede Ferlov, for jeg har ikke evnen til at knytte mig til en person eller en sag; jeg er spectateur.

Ferlovs bedstefar deltog som kaper i søkrigen mod englænderne, og Ferlov betegner sig selv som ætling af en sørøver. Som den gamle rettede kanonen mod de engelske skibe og vidste, han blev hængt i masten, om han blev taget, elsker den yngre at entre fremmede skibe med kniven mellem tænderne. Mange af de breve han har modtaget, er ikke mindst værdifulde, fordi de fremtræder som forsvar mod eller angreb på en eller anden aggressiv påstand fra Ferlovs side. Både Ole Haslund og Edith Rode forstod at give svar på tiltale, når han udslyngede sine provokationer om jøder⁹⁾ eller kvinder, og knivene kan lyne tilbage i deres svar. Hans korrespondenter bliver tirret og må ud af hverdagen og redegøre for deres inderste tanker. Et fortroligt brev fra Prezzolini slutter næsten med et suk: ja, nu kan De rose Dem af at have stukket (essere stato pungente) og have fremkaldt en reaktion.

Specielt har han et godt øje til kirke og kristendom. Da Frank Buchman var grev Moltkes gæst på Bregentved, bad den gamle greve så mindeligt Ferlov om ikke at ytre sig, sålænge grevens missionske bror var der (og efter sigende nærrede han sig). Som mange lidet troende er han extra

øm om den rene tro og meget betænkelig ved den nye retning, som den katolske kirke tager i disse år. Da Paul VI drog som fattig pilgrim til det hellige land og vendte tilbage i triumf, sammenlignede han ham med de romerske kejsere, der lod sig tilbede af folket, som han stod der i sin automobil og hilste romerne med en filmdivas håndbevægelser. En dag han havde været i kirke og hørt en præst udlægge den pavelige encyclicas nye tanker om de undertryktes ret, havde han den største lyst til at gå op og spytte præsten i ansigtet. For han havde stået og forkyndt vore dages sociale evangelium som en Peter Munch på prædikestol.

Overfor en Pascals eller Søren Kierkegaards fordringer er det som bekendt ikke let at være kristen. Derfor er Ferlovs indvending mod Johannes Jørgensens katolicisme den, at han „aldrig har mødt Lucifer“, men havde slået sig til ro i æstetik og ortodoksi. Det er ikke sket for Ferlov, han er stadig i bevægelse frem og tilbage, ud og ind. Allerede i 1931 sammenlignede Papini ham med den evige jøde. Tredive år efter, 14.3.1961, skriver Ferlov til sin niece Grete van Hauen: „Længere kom jeg ikke i aftes. Der var sammenkomst i foreningen, og røgen af parfumerede cigaretter trængte ind i mit værelse og bragte raseriet op i mig mod hele den moderne verdens fjanteri. Jeg saa den tilsidst som ‘de la merde dans un bas de soie’. Saa gik jeg i seng med en dosis passiflorin. Men nu sidder jeg i ‘Giardino del Lago’ og drikker min morgenkaffe. Ikke et menneske, der formørker min horisont. Bare lyset og luften – og de mægtige pinjer, der stolt og uberørt løfter deres krone mod himlen. Hvorfor bliver træerne saa høje? Mon ikke fordi de kan staa stille og passe sig selv? Træerne bliver mere og mere mine bedste venner og mine bedste raadgivere. Menneskene har for lange ben, som de ikke kan holde i ro. De er altid paa flugt. Der hviler en forbandelse over dem som over den evige jøde. Dog nej. For den evige jøde søgte vist noget højere. Han havde sorgens træk. Legenden fortæller jo om ham, at han altid fulgte pilgrimmene til Det hellige land og stod og saa melankolsk efter dem uden nogensinde at turde følge dem til maalet“.

Er dette skrevet af en tilskuer, en spectateur? Hvem ved. Hører han til de gode, der græder eller de onde, der ler? Hvor sorte tider gør dig glad, sagde Edith Rode til ham i efteråret 1939. Når djævlene springer rundt i hans stue, forstår man hvorfor vennerne hjemme i Danmark kaldte ham „Livsens ondskab“. Hvad han har sagt om jøder og kvinder, akademier og professorer, prælater og turister, grever og paver – lad det flyve bort på ordets vinger, for der er så meget andet i hans breve. Efter næsten et halvt århundredes venskab skrev Dolores til ham 12.9.1955; „Fratellino caro, Måske er der ingen, der som jeg har kendt

din dybe godhed, fordi du altid har båret den onde tungs maske (la maschera della maldicenza) og mange er af den grund bange for dig, fordi, kære, menneskene holder ikke af at blive gennemlyst med x-strålerne. Også de ønsker at bære maske hele livet . . . Farvel, fratellino, engel med djævel- og satyrmaske (angelo con la maschera di diable satire)“.

I 1960 udgav Giuseppe Prezzolini de breve, han havde modtaget som redaktør af *La Voce: Il tempo della Voce*. Der er et lille medaillon-portræt, hvori det siges om Ferlov, at han er „hengiven som en nordbo og entusiast som en italiener, melankolsk som en Hamlet, og når nødvendigt, ironisk som en Laforgue; skeptiker, med en uudryddelig trang til at tro; følelsesmenneske (sentimentalone), og tilsyneladende kyniker“. Selv ønsker han at dø som en god gammel hedning, har vi set, og han kunne betegne sig selv som en satyr; men en anden gang bekender han sig til Dantes ord om den guddommelige kærlighed, der bevæger solen og de andre stjerner. De Luca sammenligner ham med den fromme skriftkyn-dige fra Marcus XII, der havde forstået det ene store bud. Jasiger, nej-siger, Faust og Mefisto. Bokser, vildorne, krokodille lyder vennernes komplimenter. Den shakespearske „humour“, som Prezzolini tillagde ham, kan både være besk og vis, disharmonisk og afklaret. Man kunne fortsætte vennens tankegang og citere de ord, hvormed narren i *Hellig-trekongersaften* hilser hertugen, mens han tænker på sit eget væsen: „Tung-sindets gud være med dig og skrædderen skære din kjortel af manglefarvet taft, for dit sind er som opalen, der spiller i mange farver“.¹⁰⁾

*

Knud Ferlovs interesser og forbindelser fremgår naturligt af de breve, som han har modtaget gennem mange år og nu har skænket Det kongelige Bibliotek. Gaven, der består af op mod 1300 breve, falder i tre hoveddele: danske, franske og italienske. Foruden mange enkeltbreve og mindre rækker kan fra danske nævnes de mere omfattende fra Edith Rode: 83 stk. (1917-54), Helge Rode: 15 (1915-27), Harald Nielsen: 40 (1917-57), Johannes Jørgensen: 12 (1922-50), Ole Haslund: 63 (1927-58), Vilhelm Wanscher: 34 (1922-54), Carl og Kamma Roos: 26 (1922-66), Harald Scavenius: 8 (1928-39), direktør H. S. Poulsen, St. Nordiske Telegraf-Selskab: 21 (1927-64), overfører L. A. Hauch: 7 (1916-31), breve fra Bregentved-kredsen og flere fra andre diplomater, forfattere, universitetsfolk og kunstnere i Danmark.

Af franske er repræsenteret Henri Bergson, Émile Boutroux, Charles Maurras, og der er større brevrækker fra Kierkegaard-oversætter Jean Gateau: 119 stk. (1915-65), orientlisten Roger Lévy: 54 (1919-64), ligesom der er enkeltbreve fra diplomater og litterater. Den religiøse verden, som Ferlov står i forbindelse med, møder man bl. a. i 21 breve (1931-67) fra dominika-

neren Benoit Thierry d'Argenlieu og i 103 (1930-67) fra nonnen Henriette Méridier. Fra sommeren 1930 foreligger 7 breve fra Jean Wahl.

Den kommer også til orde fra italiensk side, idet der her er korrespondenter som Ernesto Buonaiuti, der kæmpede for „Modernismen“ indenfor den katolske kirke og blev afsat fra sit professorat ved Roms universitet, Monte Cassinomunke, Kierkegaardoversætteren Cornelio Fabro, hvis synspunkter og metoder Ferlov ikke kan acceptere, som det fremgår af 10 breve (1948-52), hvor italieneren forsvarer sig. Der er arkitekten Giulio Arata: 17 stk. (1952-61) og litterære personligheder som Turin-professoren Ferdinando Neri, romanforfatteren Mario Puccini, politikeren og diplomaten Roberto Cantalupo m. fl.

Men vigtigst er her de store korrespondancer, der har deres rod i venskabet med *La Voce*-gruppen i Firenze: Giovanni Papini: 25 stk. (1917-37), tidskriftets redaktør Giuseppe Prezzolini: 40 (1915-67), dennes hustru Dolores: 195 (1919-62). Desuden er der breve fra andre i kredsen: Ardengo Soffici, Antonio Anzilotti, Angiolo Ceccoli, Luigi Ambrosini og billedhuggeren Medardo Rosso, hvis fire breve ved deres primitive, næsten ubehjælpelige udtryk står i modsætning til brevene fra de meget vel skrivende litterater.

NOTER

(1) Gengivet efter Ferlovs egen beretning i *La Nouvelle Nouvelle Revue Française* sept. 1956 p. 527. – (2) G. Prezzolini: *Dal mio terrazzo* (Firenze 1960) p. 315. (3) Trykt i Prezzolini: *Il tempo della Voce* (Milano 1960) p. 253 og 317. – (4) *Aarhus Stiftstidende* 20.12.1931. – (5) *Berlingske Aftenavis* 21.7.1956. – (6) *Mater Dei*, Castelgandolfo agosto 1955, p. 15. – (7) *Berlingske Aftenavis* 21.7.1956. – (8) Tom Kristensen: *Rejse i Italien* (1951) p. 132. „Lektoren“ der omtales p. 55-69 og 130-33 er K. F. – (9) Som en prøve på Ferlovs evne til at stimulere til gode svar hidsættes følgende linier i et brev dateret 28.3.1952 fra Ole Haslund: De kender ikke jøder, fordi De har tre jødiske venner. De vender, som den dialektiker, De er, om paa tingene. Man kan ikke sige: „Jeg har 3 venner som jeg kan lide, skønt de er jøder, resten, som jeg ikke kender, er noget liderligt rak“. Vil man endelig dømme, saa kan man sige, jeg hader 3 jøder, resten kan jeg ikke bedømme, for jeg kender dem ikke. Men de gaar med gardenia i knaphullet, og det synes jeg ikke om. Forresten har jeg aldrig set jøder med gardenia i knaphullet, og synes at det er en ligegyldig sag. Nysgerrige er jøder, og liderlige – men det er De og jeg skam ogsaa – i hvert fald liderlige, Gudskelov. Og saa er jøder de mest trofaste og hjælpsomme mennesker, jeg kender. Kristus var en saare selvtillfreds herre, men hans etik var smuk og renlivet, han dømte ikke og bad for sine fjender, fordi han havde de smukke jødiske egenskaber. – (10) Act 2, scene 4. Her citeret efter den oversættelse, som vennen Helge Rode gav replikken i sin bog: *Italien* (1909) p. 140.